“O‘ZBEK MEHMONDORCHILIGI” LEKSIK-SEMANTIK GURUHI

Uralova Nigora Abduvaliyevna
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Filologiya fakulteti
“Roman-German tillari”
kafedrasi o‘qituvchisi
e-mail:nigorauralova026@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek xalqining milliy qadriyatlari tizimida alohida o‘rin tutuvchi mehmondorchilik hodisasi lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda mehmondorchilik bilan bog‘liq leksik birliklarning semantik guruhlari, ularning ma’no qatlamlari, hududiy va ijtimoiy xususiyatlari hamda xalq og‘zaki ijodidagi aks-sadosi ko‘rib chiqiladi. Maqolada mavjud adabiyotlar sharhi asosida mavzuning dolzarbligi yoritilib, korpus va kuzatuv materiallari asosida tilshunoslik, etnografiya hamda madaniyatshunoslik kesishmasida kompleks tahlil amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar: mehmondorchilik, leksik-semantik guruh, dasturxon, palov, o‘zbek xalq og‘zaki ijodi.

Abstract: This article analyzes the phenomenon of hospitality, which occupies a special place in the system of national values of the Uzbek people, from a linguistic perspective. The research examines the semantic groups of lexical units related to hospitality, their layers of meaning, regional and social characteristics, as well as their reflection in Uzbek folklore. Based on a review of existing literature, the relevance of the topic is highlighted, and a comprehensive analysis is conducted at the intersection of linguistics, ethnography, and cultural studies using corpus and observational data.

Keywords: hospitality, lexical-semantic group, dasturkhon (table setting), plov (pilaf), Uzbek oral folklore.

Аннотация: В данной статье с лингвистической точки зрения анализируется феномен гостеприимства, занимающий особое место в системе национальных ценностей узбекского народа. В исследовании рассматриваются семантические группы лексических единиц, связанных с гостеприимством, их смысловые слои, региональные и социальные особенности, а также отражение этого явления в узбекском народном устном творчестве. На основе обзора существующей литературы раскрывается актуальность темы, а также проводится комплексный анализ на стыке лингвистики, этнографии и культурологии с использованием корпусных и наблюдательных данных.

Ключевые слова: гостеприимство, лексико-семантическая группа, дастурхон, плов, узбекское народное устное творчество.

Har bir xalqning milliy madaniyati va turmush tarzini belgilovchi asosiy omillardan biri - uning mehmondorchilik an’analaridir. Mehmondorchilik qadriyatlari xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllanib, ijtimoiy hayotning eng muhim ko‘rinishlaridan biriga aylangan. O‘zbek xalqi tarixan mehr-oqibatli, bag‘rikeng va mehmondo‘st xalq sifatida tanilgan bo‘lib, bu xususiyatlar milliy mentalitetning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Shu bois xalq orasida keng tarqalgan “Mehmon –Atoyi Xudo” degan maqol o‘zbeklarning dunyoqarashida mehmonning muqaddas maqomini ifodalaydi.

O‘zbek mehmondorchiligi o‘zida nafaqat moddiy, balki ma’naviy boyliklarni ham mujassam etadi. Mehmon kutish, dasturxon yozish, milliy taomlar tayyorlash, izzat-ikrom ko‘rsatish jarayoni o‘ziga xos rasm-rusum va odob-axloq qoidalari bilan boyitilgan. Ushbu jarayon davomida yuzlab leksik birliklar faol ishlatiladi va ular tilimizda alohida leksik-semantik guruhni shakllantirgan. Masalan, “mehmon”, “mehmondor”, “mehmondorchilik” kabi asosiy atamalar bilan bir qatorda, “palov”, “somsa”, “sho‘rva” kabi taom nomlari,

“lagan”, “piyola”, “kosa” kabi buyum nomlari hamda “hurmat”, “izzat”, “duo”, “so‘rashmoq” kabi odob-axloqqa oid birliklar mazkur guruhning tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Mehmondorchilik hodisasi xalq og‘zaki ijodida ham keng ifodalangan. “Mehmon kelsa, davlat kirar”, “Mehmonga hurmat – odamga hurmat” kabi maqollar xalq tafakkurining, ijtimoiy qadriyatlarining bevosita lingvistik ko‘rinishidir. Shu sababli mehmondorchilik bilan bog‘liq leksik qatlamni faqat tilshunoslik nuqtayi nazaridan emas, balki madaniyatshunoslik, tarix va etnografiya fanlari kesimida ham o‘rganish dolzarb hisoblanadi.

Mazkur maqola o‘zbek tilida mehmondorchilik hodisasini ifodalovchi leksik birliklarni ilmiy tahlil qilishni maqsad qiladi. Tadqiqot doirasida mehmondorchilikka oid birliklarning semantik tasnifi, ularning xalq mentalitetidagi ramziy o‘rni va og‘zaki ijod namunalari bilan bog‘liqligi ko‘rib chiqiladi. Shu orqali o‘zbek xalqining madaniy merosi va milliy tafakkurida mehmondorchilik hodisasining chuqur ildiz otgani, uning lingvistik jihatdan qay darajada boy qatlamni yuzaga keltirgani aniqlanadi.

O‘zbek mehmondorchiligi va unga oid leksik qatlamni ilmiy o‘rganish masalasi tilshunoslik, etnografiya va madaniyatshunoslik yo‘nalishlarida qator tadqiqotchilar e’tiborini tortgan. Xususan, tilshunoslar mehmondorchilikka oid atamalarni leksik-semantik maydon sifatida o‘rganib, ularning xalqning ijtimoiy hayoti va milliy dunyoqarashidagi o‘rnini ko‘rsatib berishga harakat qilganlar.

Masalan, A. Madrahimov va Sh. Shukurovalar o‘z tadqiqotlarida o‘zbek tilidagi maishiy leksikaning shakllanishi va semantik guruhlarga ajralishi haqida so‘z yuritib, mehmondorchilik bilan bog‘liq birliklarni ham alohida guruh sifatida qayd etadi. Shuningdek, N. Mahmudov va A. Nurmonovlarning umumiy tilshunoslikka oid ishlarida milliy madaniyatni ifodalovchi so‘z qatlamining til tizimidagi o‘rni haqida muhim nazariy fikrlar berilgan.

Etnografik manbalarda ham mehmondorchilikka katta e’tibor qaratilgan. H. Zarifov, M. Is’hoqov, T. Mirzaev kabi olimlarning xalq og‘zaki ijodiga oid tadqiqotlarida mehmondorchilik marosimlari, maqol va matallardagi ifodalari haqida ma’lumotlar uchraydi. Bu tadqiqotlarda mehmonni kutib olish, dasturxon yozish, milliy taomlarni tortish, mehmonni duo bilan kuzatish kabi urf-odatlarning ijtimoiy-madaniy ahamiyati keng yoritilgan.

Shuningdek, madaniyatshunoslik doirasida olib borilgan izlanishlarda mehmondorchilik qadriyatlari xalqning ma’naviy merosi, ijtimoiy birdamlik va milliy o‘zlikni anglash jarayonlarida muhim omil sifatida baholanadi. Jumladan, M. Yo‘ldoshev va R. Berdialiyevalarning ilmiy ishlari o‘zbek turmush tarzida mehmondorchilikning ijtimoiy vazifalarini tahlil etishga bag‘ishlangan. Ammo mavjud adabiyotlarda mehmondorchilikka oid leksik birliklarning semantik tahlili ko‘proq umumiy ma’lumotlar bilan cheklanadi, ularning ramziy ma’nolari, hududiy farqlari va majoziy qo‘llanishlari yetarlicha yoritilmagan. Shu sababli mazkur maqolada ushbu kamchiliklarni to‘ldirish maqsadida mehmondorchilikka oid so‘zlar nafaqat lingvistik, balki madaniy va etnografik nuqtayi nazardan ham tahlil qilinadi.

Tadqiqot quyidagi manbalarga tayandi:

Xalq maqollari va matallari to‘plamlari;

Zamonaviy matbuot materiallari va badiiy asarlar;

Turli hududlarda qayd qilingan og‘zaki nutq namunalaridan tuzilgan kichik korpus (taxminan 50 ming so‘z).

Metod sifatida leksik-semantik tahlil, frazeologik tahlil, diskursiy tahlil va qiyosiy usullardan foydalanildi. Analiz jarayonida birliklar tematik guruhlarga ajratildi: (a) asosiy tushunchalar, (b) taom nomlari, (c) dasturxon va buyumlar, (d) odob-axloqni bildiruvchi birliklar, (e) majoziy iboralar.

1. Asosiy tushunchalar:“Mehmon”, “mehmondor”, “mehmondorchilik” so‘zlari mazkur guruhning yadrosini tashkil etadi. “Mehmonnavoz”, “mehmonsevar”, “mehmonxona” kabi hosilalar mazkur maydonning semantik kengayishini ko‘rsatadi.

2. An’anaviy taomlar bilan bog‘liq leksika: Palov, somsa, norin, sho‘rva, manti, lag‘mon, shivit oshi kabi birliklar mehmondorchilikning hududiy xususiyatlarini ham yoritadi. Masalan, Samarqand va Buxoroda palov, Farg‘onada norin, Xorazmda shivit oshi mehmon dasturxonida alohida qadrlanadi.

3. Dasturxon va xizmat buyumlari: “Dasturxon”, “lagan”, “kosa”, “piyola”, “choynak” kabi so‘zlar nafaqat predmetni, balki ijtimoiy birlik va izzatni ifodalaydi. “Dasturxon yozmoq” iborasi birlashish va suhbat ramzi sifatida ishlatiladi.

4. Odob-axloqni bildiruvchi birliklar: “Hurmat qilmoq”, “izzat ko‘rsatmoq”, “duo qilmoq”, “so‘rashmoq” kabi fe’llar mehmondorchilikning ma’naviy qirralarini ifodalaydi. Mehmon oxirida odat bo‘yicha uy egasiga duo qiladi: “Dasturxoningizga baraka bersin”.

5. Majoziy ma’no va iboralar: “Palov tortmoq” - katta yig‘in o‘tkazmoq, “dasturxondan joy bermoq” - hurmat ko‘rsatmoq, “dasturxon yozmoq” - birlik yaratmoq ma’nolarida qo‘llanadi.

O‘zbek mehmondorchiligi nafaqat maishiy ehtiyoj, balki xalqning ijtimoiy-madaniy hayotini tartibga soluvchi qadriyat sifatida alohida o‘rin tutadi. Mehmondorchilikka oid leksik birliklar oddiy so‘zlar yig‘indisi emas, balki xalq tafakkuri va milliy dunyoqarashining lingvistik ifodasi hisoblanadi. Shunday ekan, ushbu qatlamni o‘rganish orqali biz o‘zbek xalqining mentalitetini, urf-odatlarini va ma’naviy olamini chuqurroq anglashimiz mumkin.

Avvalo, mehmondorchilik leksikasida madaniy-milliy mazmun ustuvor o‘rin tutadi. “Mehmon”, “mehmondor”, “mehmondorchilik” kabi atamalar xalq ongida nafaqat so‘z sifatida, balki butun bir madaniy hodisaning timsoli sifatida yashaydi. Bu birliklarning qo‘llanilishi o‘zbek xalqining bag‘rikengligi, hurmat-izzati va o‘zaro birdamlik ruhini aks ettiradi.

Ikkinchidan, ushbu leksik qatlam orqali xalqning turmush tarzi yorqin ifodalanadi. Masalan, palov, somsa, sho‘rva, choy kabi birliklar nafaqat taom nomlari, balki mehmondorchilik marosimlarining ajralmas qismi sifatida ham semantik ahamiyatga ega. Ular xalqning kundalik hayotini, hududiy urf-odatlarini va ijtimoiy an’analarini til orqali namoyon etadi.

Uchinchidan, mehmondorchilik leksikasida odob-axloqiy me’yorlarni bildiruvchi birliklar alohida guruhni tashkil etadi. “Hurmat qilmoq”, “duo qilmoq”, “izzat ko‘rsatmoq” kabi iboralar xalqning ijtimoiy munosabatlaridagi axloqiy qadriyatlarni belgilab beradi. Bu esa tilning faqat kommunikativ vosita emas, balki ma’naviy qadriyatlarni avloddan-avlodga yetkazuvchi omil ekanligini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, mehmondorchilik bilan bog‘liq so‘z va iboralar ko‘pincha majoziy ma’noda ham qo‘llanadi. Masalan, “dasturxon yozmoq” iborasi ko‘proq “yig‘ilish o‘tkazmoq”, “birlik yaratmoq” ma’nosida ishlatiladi. Bu hodisa tilning ko‘p qirraliligini, xalq tafakkurining ramziy tasavvurlarga boyligini ifodalaydi.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mehmondorchilik qadriyatlari ko‘proq etnografik va folkloristik jihatdan yoritilgan bo‘lsa-da, ularning leksik-semantik tahlili yetarlicha chuqur o‘rganilmagan. Ayniqsa, mehmondorchilikka oid iboralarning ramziy ma’nolari, hududiy farqlari va og‘zaki ijoddagi qo‘llanilishi ilmiy izlanishlarga muhtoj. Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqot mehmondorchilik hodisasining lingvistik xususiyatlarini kengroq yoritishga qaratilgani bilan yangilik kasb etadi.

O‘zbek tilidagi “mehmondorchilik” leksik-semantik guruhi: Madaniy-milliy mazmun - “mehmon”, “mehmondor”, “mehmondorchilik” birliklari bag‘rikenglik va izzat-ikromni

ifodalaydi. Turmush tarzini aks ettiruvchi birliklar - palov, somsa, choy, dasturxon kabi so‘zlar xalqning kundalik an’anaviy hayoti bilan chambarchas bog‘liq. Odob-axloqiy me’yorlarni bildiruvchi birliklar - hurmat, duo, so‘rashmoq kabi birliklar mehmondorchilik jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Majoziy ma’no va og‘zaki ijod - maqollar va iboralar orqali bu qatlam ramziy ma’no kasb etadi. Shunday qilib, mehmondorchilik leksikasi o‘zbek xalqining madaniy merosi, ijtimoiy hayoti va milliy tafakkurini mujassam etgan holda, tilshunoslik nuqtayi nazaridan chuqur o‘rganishga arzigulik semantik guruhdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qayumov A. (1998). O‘zbek xalq urf-odatlari. Toshkent: Fan.
2. Karimov H. (2007). Xalq og‘zaki ijodida tarbiyaviy qadriyatlar. Samarqand: SamDU nashri.
3. Yo‘ldoshev M. (2015). O‘zbek tilida frazeologik birliklarning tematik guruhlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Jo‘rayev Sh. (2019). O‘zbek tilida majoziy ma’nolar tizimi. Buxoro: BuxDU nashri.
5. Jo‘raboev M. O‘zbek xalqining urf-odatlari va an’analari. – Toshkent: Fan, 1991.
6. Shodmonov U. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.